

Mgr Edyta Wójcicka

UMCS Lublin

e-mail: edyta.woj@wp.pl

Wokół *Szkiców o dojrzałości, kulturze i szkole*. Refleksje, badania, inspiracje

Wydana w 2016 roku przez Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie książka *Szkice o dojrzałości, kulturze i szkole* pod redakcją Małgorzaty Karwatowskiej i Leszka Tymiakina to świadectwo uznania i próba upamiętnienia profesor Haliny Wiśniewskiej¹. Publikacja stanowi zbiór prac dedykowanych zasłużonej dla badań nad językiem i edukacją językową uczzonej, z okazji jej osiemdziesiątych piątych urodzin oraz jubileuszu sześćdziesięciolecia pracy zawodowej.

Przedmiotem fascynacji i zainteresowań badawczych prof. Wiśniewskiej była kultura polska minionych epok, przede wszystkim renesansu, baroku i oświecenia, czego najlepszym dowodem są liczne studia opisujące gramatykę wieków XVI, XVII i XVIII oraz leksykologię w szerokim kontekście kulturowym. Badaczka jest autorką kilkunastu szkiców poświęconych socjolectom i idiolectom oraz kilku monografi, spośród których wypada wymienić chociażby takie pozycje, jak: *Polszczyzna przemysła wieków XVII–XVIII* (Wrocław 1975), *Renesansowe życie i dzieło Sebastiana Fabiana Klonowica* (Lublin 1985), *Kulturalna polszczyzna XVII wieku. Na przykładzie Zamościa* (Lublin 1994), *Świat płci żeńskiej baroku zaklęty w słowach* (Lublin 2003) czy ostatnią publikację *Polszczyzna w utworach Elżbiety Drużbackiej, poetki saskiej (1698–1765). Rozważania lingwistyczno-kulturowe* (Lublin 2016). Ta wstępna prezentacja dorobku naukowego prof. Wiśniewskiej potwierdza jej zasługi dla badań nad historią języka i kultury polskiej.

Dzięki szacie graficznej ta niezwykle starannie wydana publikacja przykuwa uwagę już od pierwszego zetknięcia. Zamieszczone na okładce zdjęcie ze zbiorów prywatnych profesor stanowi doskonały kontekst dla dedykowanych jej tekstów.

¹ Niezwykle smutną dla środowiska akademickiego była wiadomość o śmierci Pani Profesor 30 maja 2018 roku [przyp. – redakcja „Acta Humana”].

Część zasadniczą tomu stanowią artykuły ujęte w trzech działach tematycznych, zatytułowanych kolejno: *Barwy dojrzałości*, *Rozważania o kulturze* i *W kręgu szkoły*, co wiąże się z rozległym obszarem badań prof. Wiśniewskiej.

We wstępie autorstwa Małgorzaty Karwatowskiej i Leszka Tymiakina prof. Wiśniewska jest przedstawiona zarówno jako wybitny historyk języka, dydaktyk języka polskiego, jak i zasłużony nauczyciel akademicki² oraz wspaniały człowiek „o wielkim sercu, wysokiej kulturze osobistej, takcie i życzliwości wobec drugiego”³.

Recenzowany tom ma przemyślaną strukturę i przejrzystą kompozycję. Na publikację składa się dwadzieścia pięć artykułów, napisanych przez badaczy wywodzących się z różnych ośrodków akademickich w Polsce. Całość poprzedzono biografią uczonej. Autorzy tekstu *Profesor Halina Wiśniewska – portret wielowymiarowy* w rzeczowym, a jednocześnie nieco osobistym tonie, charakterystycznym dla relacji uczeń – mistrz, prezentują sylwetkę wybitnej humanistki, zarówno w przestrzeni naukowej, jak i prywatnej. Uzupełnieniem tej części i świadectwem rozmiarów dokonań lubelskiej uczonej jest szczegółowa bibliografia, w której Małgorzata Karwatowska, Barbara Tarczyńska i Leszek Tymiakin podali dwieście siedemnaście publikacji prof. Wiśniewskiej w ujęciu chronologicznym, od roku 1969 do 2016.

Część pierwszą tomu otwiera artykuł Beaty Jarosz *O dojrzeniu tekstu pod okiem autora, cenzora, edytora – na podstawie szkicu Józefa Ignacego Kraszewskiego „Poezja szlachecka. Legendy herbowne” (1854)*, który uświadamia czytelnikowi trudności, z jakimi musi niejednokrotnie zmierzyć się edytor dokonujący opracowania tekstu tego dziewiętnastowiecznego pisarza, słynącego z obszernej spuścizny twórczej. Dodatkowo Kraszewski miał nieczytelny charakter pisma, posługiwał się licznymi pseudonimami, z upodobaniem przekształcał teksty, co uniemożliwia często ustalenie ich ostatecznej wersji. Artykuł Małgorzaty Karwatowskiej pt. *Inny w rozumieniu lubelskich studentów* nawiązuje do problemu tolerancji i wykluczenia. Rozważania teoretyczne badaczka konfrontuje z postawami poznawczymi młodzieży wobec Innego. Interesującego materiału dostarczyły

² Profesor Halina Wiśniewska od początku lat siedemdziesiątych była związana z Uniwersytetem Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Od roku 1978 przez dwadzieścia trzy lata, tj. do czasu przejścia na emeryturę, pełniła funkcję kierownika ówczesnego Zakładu Metodyki Nauczania Literatury i Języka Polskiego – obecnego Zakładu Edukacji Polonistycznej i Innowacji Dydaktycznych. Dwukrotnie, w latach 1978–1981 oraz 1987–1990, sprawowała również obowiązki prodziekana Wydziału Humanistycznego. Ponadto pracowała w Okręgowym Komitecie Olimpiady Literatury i Języka Polskiego, w Ośrodku Doskonalenia Nauczycieli, w Komisji Dydaktycznej Rady Języka Polskiego przy Komitecie Językoznawstwa PAN oraz w Zespole Kierunkowym Filologii Polskiej Centralnego Ośrodka Metodycznego MEN.

³ *Szkice o dojrzałości, kulturze i szkole. Prace dedykowane Profesor Halinie Wiśniewskiej*, red. M. Karwatowska, L. Tymiakin, Lublin 2016, s. 9.

badania przeprowadzone wśród studentów filologii polskiej UMCS. Konceptualizacja kategorii Innego przez respondentów pozwoliła autorce sformułować kilka „nie do końca optymistycznych” wniosków, z których wynika, że nie można jeszcze mówić o „autentycznej, efektywnej komunikacji umożliwiającej spotkanie kultur”⁴. Sformułowane refleksje badawcze dowodzą, iż studenci nie zawsze wykazują postawę tolerancji i otwarcia na Innego, co, zdaniem autorki artykułu, wynika z dwóch dominujących postaw wobec Innych – asymilacji i izolacji. Współautorki kolejnego tekstu pt. *Współczesne poradniki dobrych manier dla młodzieży wobec wulgaryzacji języka* nawiązują do jednego z obszarów badań prof. Wiśniewskiej – kultury języka. Małgorzata Kita i Ewa Piłat omawiają nasilające się zjawisko wulgaryzacji języka w literaturze i sferze publicznej, dokonują też analizy poradników dobrych manier. Poszukują sposobów przeciwdziałania tej tendencji, ponieważ mają świadomość aktualności problemu. Dlatego też w konkluzji stawiają – cytując uczoną, której poświęcony jest tom – fundamentalne pytanie: „Co począć z wulgaryzmami?”⁵. W artykule *Rola praktyki przedmiotowo-metodycznej na drodze do profesjonalizmu przyszłego nauczyciela* Małgorzata Latoch-Zielińska rozważa pilną potrzebę dokonania radykalnych zmian zarówno koncepcyjnych, jak i systemowych w obszarze kształcenia akademickiego przyszłych nauczycieli. Ewa Młynarczyk, autorka tekstu „*Mistrz i Majster*”, czyli *dojrzałość zawodowa w świetle polskich przysłów i frazeologizmów*, udowadnia, iż zaprezentowany przez nią obszerny „materiał frazeologiczny i paremiologiczny odzwierciedla zarówno repartycję znaczeń wyrazów »mistrz« i »majster«, a także ich częściową synonimiczność oraz przynależność do różnych odmian polszczyzny”⁶. Zagadnienie dojrzałości młodzieży wobec ważnych pytań to temat rozważań Małgorzaty Potent-Ambroziewicz. Autorka w tekście „*Spełnionego życia zazdrości każdy!*” *Jak na „dojrzałe” pytania odpowiadają „dojrzały” licealiści?* omawia materiał badawczy, który stanowiły wypowiedzi argumentacyjne trzecioklasistów, udzielone w ramach ćwiczenia przed maturą. Analiza tez i argumentacji pozwoliła na sformułowanie kilku interesujących wniosków, z których wynika, iż wielu dorosłych metrykalnie uczniów w procesie uzasadniania przyjętego stanowiska prezentuje niedojrzałą postawę i posługuje się infantylnymi przykładami, co dowodzi schematyczności ich myślenia. Pierwszą część publikacji zamyka artykuł Leszka Tymiakina „*Odmowa*” jako manifestacja psychicznej i społecznej dojrzałości człowieka (analiza wypowiedzi gimnazjalistów). Tu przedmiotem analizy są głosy uczniów gimnazjum, dotyczące postrzegania aktu odmowy jako przejawu dojrzałości człowieka. Materiał empiryczny pozwolił na sformułowanie trzech

⁴ Ibidem, s. 62.

⁵ Zob. H. Wiśniewska, *Co począć z wulgaryzmami?*, „Polonistyka” 1994, nr 4, s. 82–86.

⁶ *Szkieł o dojrzałości...*, s. 111.

uwag końcowych, z których wynika, że nastoletni uczniowie: 1) poprawnie definiują odmowę, znają elementy językowe szczególnie przydatne w jej realizacji, mają jednocześnie świadomość, że pewnym osobom się nie odmawia; 2) wiedzą, że – realizując główną intencję odmowy – działają nie tylko przeciw pojedynczej osobie, ale też wytworowi zbiorowości, co znacznie utrudnia zmanifestowanie własnego nastawienia; 3) w pewnych sytuacjach odmowę postrzegają jako manifestację dorosłości. Sformułowane wnioski, w moim przekonaniu, mogą stanowić ważne ukierunkowanie dla programowania dalszych działań dydaktycznych w kontekście szkolnej polonistyki.

Na drugą część publikacji składa się jedenaście artykułów, ujętych w blok tematyczny *Rozważania o kulturze*. W zamieszczonych tu tekstach dostrzec można wyraźne nawiązanie do wielu zainteresowań badawczych prof. Wiśniewskiej, dlatego też ograniczę się do omówienia prac w ujęciu rzeczowym. W rozpoczynającym tę część artykule „*Mówiona książka*” Wincentego Pola – „*Pamiętnik literatury polskiej*” Władysława Bryła prezentuje sylwetkę wybitnego dziewiętnastowiecznego lubelskiego mówcy i pisarza. Elżbieta Koniusz prowadzi ciekawe rozważania *O wzajemnym szacunku, zaufaniu, pomocy i przyjaźni uczonych – Oskara Kolberga i Jana Karłowicza – w świetle ich korespondencji*. Artur Rejter i Bogdan Walczak zajmują się sylwetkami kobiet wieków XVI–XVIII, którym wiele uwagi badawczej poświęciła również prof. Wiśniewska. Pierwszy z autorów prezentuje *Badania profesora Haliny Wiśniewskiej dotyczące kobiety wieków dawnych w kontekście lingwistyki kulturowej i „gender studies”*. Docenia wagę przemyśleń uczonej nad szeroko pojmowanymi kwestiami kobiecymi, czym uzupełnia ona „nie tylko widzę o historii polszczyzny, ale również o dziejach kultury, obyczajowości”⁷ oraz wypełnia lukę w refleksji nad dziejami płci, co potwierdzają także rozważania drugiego autora. Walczak, przywołując szereg zjawisk językowych – fleksyjnych i słowotwórczych, poświadcza kulturowo-społeczną dyskryminację kobiet w przeszłości.

Na zainteresowanie zasługuje grupa artykułów językoznawczych. Stanisław Dubisz w tekście *Interpretując „Bogurodnicę”* zwraca uwagę na warstwę foniczną pierwszej zapisanej po polsku pieśni religijnej i zarazem pierwszego polskiego utworu poetyckiego. Poczynione badania pozwalają autorowi wnioskować, że staropolska wersja *Bogurodnicy* znacznie odbiega od tej współczesnej. Na temat etykiety językowej, szczególnie dawnych formuł werbalnych, w tym adresatyw, piszą Marek Cybulski (*Uwagi o źródłach do historii polskich form adresatywnych. Pożytki z prozy i wiersza*) i Józef Kość (*Tekst przysięgi dowodowej (iuramentum assertorium) w polskiej kodyfikacji prawa magdeburskiego z XVI wieku*), czyniąc ze swych artykułów swoisty dar dla prof. Wiśniewskiej – znakomitej badaczki dawnych tekstów. W obszar studiów nad polską leksykografią wpisują się też dwa

⁷ Ibidem, s. 245.

kolejne artykuły. Józefa Kobylańska w *Sposobach nazywania najważniejszych wydarzeń życiowych przez społeczność wiejską Polski południowej w XVI i XVII wieku* pokazuje, jakich środków językowych używano w przeszłości do nazywania narodzin, zawarcia związku małżeńskiego oraz śmierci. Natomiast Jolanta Migdał poświęca uwagę *Kwiatom w ujęciu polskich leksykografów*, podkreślając, że pozwalają one wyrazić uczucia, które żywi się do obdarowywanej osoby. Bożena Kotuła dokonuje interesujących spostrzeżeń językowych, przeprowadzając analizę warstwy semantyczno-leksykalnej polskich i słowackich frazeologizmów o charakterze antropocentrycznym. W artykule *Człowiek jak ptak – metaforyczne użycie w języku polskim i słowackim czasowników ruchu: „lecieć”, „latać” i ich prefiksalnych derywatów* badaczka konstatuje, iż z uwagi na bliskość językowo-kulturową w związkach funkcjonujących w polszczyźnie i języku słowackim zauważyć można podobną konceptualizację i zbliżone mechanizmy tworzenia metafor.

Drugą część książki zamykają rozważania Grzegorza Żuka *O pojęciu kultury*. Autor trafnie zauważa, że doświadczane przez nas w ostatnich dziesięcioleciach znaczące przeobrażenia kulturowe pozwalają na przystępny i szybki dostęp do wytworów ludzkiej myśli. Jednak ich konsekwencją może być stawianie twórcy i odbiorcy kultury ponad miejscem i czasem, co wiąże się z masowym upowszechnianiem internetu⁸.

W części trzeciej znajdują się prace dotyczące zagadnień dydaktycznych, które również stanowiły ważny obszar zainteresowań prof. Wiśniewskiej. Otwiera ją artykuł Kordiana Bakuły, w którym autor kieruje uwagę czytelnika na „*Wieśne wczasy*” i *niewygody uważnego czytania „Pieśni świętojańskiej o sobótce” Jana Kochanowskiego* i proponuje nowe odczytanie tekstu szesnastowiecznego poety. Jolanta Koczela przedstawia ciekawy artykuł dotyczący *Wartościowania „brzydkich” wyrazów przez młodzież licealną*. Omawiając badania empiryczne zrealizowane w 2015 roku, zwraca uwagę na indywidualną granicę tolerancji młodzieży, która, mimo iż używa wulgaryzmów, postrzega grzeczność językową za „coś wartościowego, dobrego, pożądanego, choć też czasami niedostępnego, mało praktycznego”⁹. W kontekście powszechnych negatywnych zmian komunikacyjnych badaczka słusznie podkreśla wagę uczenia właściwego odbioru rozmaitych tekstów kultury i ich wartościowania, wzbogacania słownictwa oraz potrzebę kształtowania umiejętności kulturalnego wyrażania uczuć. Obszar literatury pięknej i jej edukacyjnych oddziaływań wzorcotwórczych jest polem zainteresowania również dla Iwony Morawskiej, której rozważania *Słabość i/czy mocy lektur szkolnych? (w świetle wypracowań gimnazjalistów)* uświadamiają czytelnikowi, iż „magiczna moc lektury” szkolnej może się ujawnić bardzo różnie, a doświadczeniom ucznia

⁸ Ibidem, s. 266.

⁹ Ibidem, s. 293.

sprzyjają m.in. pozytywna motywacja ze strony nauczycieli, niekonwencjonalne formy aktywności na lekcji oraz wykorzystywanie nowych technologii. Artykuł Barbary Myrdzik dotyczy domu – bardzo ważnego (nie tylko w kontekście edukacji aksjologicznej) elementu dziedzictwa kulturowego i nośnika wartości. Autorka przywołuje i komentuje stanowiska wielu badaczy kultury na temat tradycji, pamięci i tożsamości. Tytułowym pytaniem *Co można znaleźć we wspólnym domu?* skłania czytelnika do pogłębienia refleksji dydaktycznych. Inspiracją następnego artykułu, pt. *Teksty argumentacyjne w edukacji językowo-komunikacyjnej* autorstwa Jolanty Nocoń, stał się tekst prof. Wiśniewskiej *Łatwa i trudna kompozycja wypracowań uczniowskich* – jedna z ważnych prac dla dydaktyki polonistycznej. Nocoń podziela stanowisko innych znawców tego żywotnego problemu. Podkreśla, iż kształcenie umiejętności odbioru i tworzenia tekstów argumentacyjnych to proces długotrwały i złożony, stąd wymaga przemyśleń i zaplanowania, a także świadomości nauczyciela, na czym należy się skupić, jakie sprawności cząstkowe doskonalić i rozwijać. W przedostatnim w tej części tekście Roman Starz omawia *Przymyki w opisie postaci*, dowodząc, iż „nawet takie wyrazy gramatyczne, jak najczęstsze przymyki pod względem użytego znaczenia mogą być uznane za wyrazy tematyczne”¹⁰. Część trzecią zamyka artykuł *Czy „Pimko to naprawdę szlachetny entuzjasta, a nie wróg, i naprawdę wyrozumiały belfer”? – obraz szkoły w najnowszej polskiej literaturze dla dzieci i młodzieży (rekonesans)* Grażyny Wiśniewskiej. Autorka na przykładzie kilkudziesięciu powieści z lat 2002–2015 kreśli obiektywny (aczkolwiek smutny) obraz współczesnej szkoły, która jest nie tylko miejscem akcji przywołanych utworów, ale także przedmiotem refleksji osób i grup z nią związanych – uczniów, rodziców i samych nauczycieli.

Dopełnieniem artykułów dedykowanych prof. Wiśniewskiej jest *Tabula gratulatoria*, na której znalazły się nazwiska dwustu trzydziestu czterech osób, pragnących w ten sposób dołączyć do grona wyrażającego szacunek jubilatce.

Podsumowując, *Szkice o dojrzałości, kulturze i szkole* są bardzo ciekawą i godną polecenia pozycją wydawniczą. Autorzy, odnosząc się do problematyki będącej obszarem zainteresowań i badań naukowych prof. Wiśniewskiej, dowodzą wieloaspektowości współczesnej polonistyki. Z całą pewnością opisane przez nich problemy badawcze mogą stanowić interesujący materiał zarówno dla środowiska naukowego, jak i dla nauczycieli. Twórcy tekstów poszerzają wiedzę z zakresu dydaktyki języka polskiego, przede wszystkim nauczycieli, a także (w co wierzę) włączają się w dyskusję na temat współczesnych i kolejnych „barw” edukacji polonistycznej – jej uwarunkowań, szans oraz zagrożeń.

¹⁰ Ibidem, s. 355.